

Veni, veni, o Oriens ... die erediens as kommunikatiewe handeling gerig op oriëntering, uitdrukking, verandering en verbintenis

Elsabé Kloppers
Departement Praktiese Teologie
Universiteit van Suid-Afrika
PRETORIA
E-pos: iksa@mweb.co.za

Abstract

Veni, veni, o Oriens ... the worship service as communicative action aimed at orientation, expression, change and commitment

Through symbolic communication the experience of faith can be brought about and the Christian tradition actively transmitted in a worship service. In this article it is argued that in the worship service faith is communicated through various communicative actions by means of which symbolic communication on all levels is established. The worship service itself is an encompassing communicative action aimed at orientation, expression, change and commitment. The Triune God is the foundation of the worship service and the point of orientation. The love and presence of Jesus Christ through the working of the Holy Spirit are the conditions under which the expression of faith takes place and all communicative actions become performative. Through these actions commitment is brought about, participants come to a new understanding of faith, and fundamental change is experienced.

Opsomming

Veni, veni, o Oriens ... die erediens as kommunikatiewe handeling gerig op oriëntering, uitdrukking, verandering en verbintenis

Deur simboliese kommunikasie in die erediens word geloof bemiddel en die Christelike tradisie oorgedra. In hierdie artikel word aangetoon

dat geloof deur 'n verskeidenheid kommunikatiewe handeling in die erediens gekommunikeer word. Die erediens self is 'n omvattende kommunikatiewe handeling wat gerig is op oriëntering, uitdrukking, verandering en verbintenis. God Drie-enig is die grond van die samekoms en die oriënteringspunt. Deur die kommunikatiewe handeling vind geloofsuitdrukking plaas. Die liefde en teenwoordigheid van Jesus Christus deur die werking van die Heilige Gees is die voorwaardes waaronder die kommunikatiewe handeling werksaam word en die geloof uitdrukking vind. Hierdie handeling bring verbintenis teweeg, die deelnemers kom tot nuwe geloofsverstaan en ondervind fundamentele bestaansverandering.

Liturgiesprache ... läßt sich nicht als Information analysieren. Sie will nicht von Ereignissen berichten, Gegenstände beschreiben, Hypothesen und Theorien formulieren ... Sie ist dadurch charakterisiert, daß sie eine bestimmte Tätigkeitsform ist, daß sie etwas verwirklicht, kurz, das sie Wirkkraft besitzt. Sie ist nicht bloß ein verbaler Kommentar zu einem außer ihr liegenden Tun, sondern schon in sich selbst und durch sich selbst ein Tun (Ladriere, 1973:110).

1. Inleiding

Die groot vraag vir die teologie en veral vir die praktiese teologie is dié oor die bemiddeling van die Christelike geloof – in die besonder die oordrag of kommunikasie van die Christelike geloof in die erediens. In aansluiting by Heitink (1993) en Pieterse (1993) se kommunikatiewe handelingsteorie word die erediens in hierdie artikel gedefinieer as 'n omvattende kommunikatiewe handeling waardeur simboliese kommunikasie op alle vlakke plaasvind. Die aktiewe moment van die erediens lê in die simboliseringsmoment waar verskeie tekens, kodes, strukture en handeling betekenisse buite hulleself om verkry. Die handelingsmoment is dus méér as taal of 'n dialogiese moment: dit genereer die simboliseringsekwens wat wêreld buite sigself betrek. Die erediens as geheel kan as kommunikatiewe handeling omskryf word, omdat dit op die simboliseringsvlak funksioneer en gerig is op (geloofs)oriëntering, (geloofs)uitdrukking, gedragsverandering of geloofsvernuwing, verbintenis of geloofsbevestiging. In aansluiting by wat Habermas (1982) as 'n heersersvrye en magsvrye kommunikasiesituasie definieer, word die kommunikasiesituasie binne die erediens ook as sodanige heersersvrye en gelykwaardige situasie gestel, wat slegs kan geskied onder voorwaarde van die teenwoordigheid van Jesus Christus en deur die werking van die Heilige Gees.

2. Die oordra van die Christelike geloof – 'n praktiese-teologiese handelingsteorie

Heitink (1993:105; 146-166) definieer praktiese teologie as “de empirisch-georiënteerde theologiese teorie van de bemiddeling van het christelijk geloof in de praxis van de moderne samenleving”. Hierdie teorie kan soos volg omskryf word:

Empiries georiënteerde teorie

Onder “empiries georiënteerde teorie” verstaan Heitink 'n praktiese teologie waar die ervaringswêreld van mense en die situasie van kerk en samelewing, die empiriese gegewens, ernstig geneem word. Hy gaan uit van 'n tweërlei praxisbegrip waarvolgens praxis 1 die “bemiddeling van die Christelike geloof” en praxis 2 die praxis van die “moderne samelewing” is. In praxis 1 is die “objek” van die praktiese teologie ter sprake en in praxis 2 die konteks waarbinne die handeling plaasvind, dus die “moderne samelewing”, waarbinne ook godsdienstige en kerklike handeling as vorme van betekenisvolle sosiale en menslike handeling gesitueer kan word. Praxis 1 en praxis 2 is voortdurend op mekaar betrokke en gryp in op mekaar. Die een kan nooit los van die ander beskou word nie. Praxis is ook nie bloot praktyk nie, maar is 'n teoriegelade begrip vanweë die waardes, norme en belange wat ter sprake kom (Van der Ven, 1993:10). Die praxis van die samelewing is eeue lank beïnvloed deur die Christelike tradisie. Verder het die Christelike tradisie die eeue deur die invloed van uiteenlopende ontwikkelings in die samelewing ondergaan. Die bemiddeling van die Christelike geloof (praxis 1) in die eietydse samelewing (praxis 2) het egter problematies geword (Heitink, 1993:27).

Die oordra van die Christelike geloof

Die oordra van die Christelike geloof hang saam met die kern van die Christelike geloofsoortuiging: die kom van God tot die mens in sy leefwêreld. Dit is 'n gebeure wat voortdurend en telkens opnuut deur middel van menslike *diens* plaasvind (Heitink, 1993:20; Firet, 1987:31). *God se handeling deur bemiddeling van menslike handeling*, vorm die teologiese swaartepunt van die praktiese teologie. Die voortgang van die Christelike geloof in die lewe van mense en binne die kerk, is afhanklik van “oorlewering”, die deurgae van die *tradisie* via uiteenlopende kanale. Hierdie oordrag vind plaas via verskillende vorme van kommunikasie of handeling. Handeling staan altyd binne 'n maatskaplike konteks en is dus altyd *intersubjektiewe* gebeure. Die vraag van veral die praktiese teologie is hoe kommunikasieprosesse so kan verloop en hoe strukture so ingerig kan word dat daar waarlik van die kommunikasie en oordrag van die Christelike tradisie sprake is. Om *kommunikatief in diens van die*

evangelie te handel word tans as 'n algemeen aanvaarde paradigma van die praktiese teologie beskou. Die kommunikatiewe handeling “is gerig op het *reeds* en *nog niet* van het Rijk Gods, in de dialectiek van anamnese en anticipatie, van gedenken en verwachten. Dit geeft aan handelen, verstaan als intentioneel en mediaal handelen, een eigen inspiratie en motivatie mee” (Heitink, 1993:153).

3. Die erediens as kommunikatiewe handeling

In die (praktiese) teologie is die leer ten opsigte van die erediens van die begin af binne die raam van 'n handelingsteoretiese konsep ontwikkel. Friedrich Schleiermacher het naamlik sy teorie van die erediens vanuit die onderskeiding tussen die werksame (funksionele) en die daarstellende (simboliese) handeling ontwikkel. Hy het egter ook aangetoon dat die teenstelling tussen die twee nie absoluut is nie, omdat 'n mens deurgaans kan sê: “jedes darstellende Handeln werde zugleich ein wirksames seyn und umgekehrt” (Schleiermacher, 1983:95). Die mees bepalende uitspraak wat egter vandag nog in handelingsteoretiese ontwerpe nawerk, is die volgende: “Die Geschäftsthätigkeit geht allemal auf einen Effekt aus der außer der Thätigkeit selbst liegt. Das erhöhte Bewußtsein ist nicht anderes als die Thätigkeit selbst” (Schleiermacher, 1983:71). Die handeling is gerig op 'n effek of gevolg wat buite die handeling self lê. Die verhoogde bewussyn is niks anders as die handeling self nie. Dit beteken dat die handeling self al 'n simboliese waarde of meerwaarde het – dit is reeds “verhoogde bewussyn”.

Die wesenlike vraag in die oordrag van die evangelie is hoe hierdie geloofsgebeure plaasvind en onder watter voorwaardes dit geskied. God self tree in 'n verhouding met die mens, maar deur die menslike handeling binne hierdie verhouding maak God Homself bekend. Die konteks van hierdie verhouding is die geloofsgemeenskap soos dit veral tot gestalte kom in die erediens. Die erediens is “divine and human interaction” (Wolterstorff, 1992:299). In die erediens is die gemeente in (simboliese) kommunikatiewe handeling met God, met mekaar en met die samelewing betrek. Hierdie betrokkenheid geskied rondom die Bybelteks en met die oog op die voortgang van die geloofstradisie binne die eietydse konteks. In die handeling van die Christelike geloofsgemeenskap is gedeelde begrip moontlik, omdat die lede van die gemeenskap verbind word deur die gemeenskaplike *saak*, naamlik die evangelie van Jesus Christus. Kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie is dus gerig op die totale omgang, verhoudinge, reaksie en optrede in woord en daad tussen God en mens, en tussen gelowiges onderling ook met die oog op die samelewing.

Die doel van die kommunikatiewe handeling van die erediens en die erediensgebeure as geheel is nie informasie oor God nie, maar die *response of faith* – “knowing a person is basically different from knowing about a person” (Hopper, 1987:71; my kursivering – EK). God self moet in waarheid ontmoet word. Hierdie belewenis van waarheid volg op die verkondiging (kommunikering) dat Jesus die Christus is en só kom die gemeenskap van gelowiges tot stand. Die hoorders in die kerk is dus min of meer “ingewydes” (Dingemans, 1991:36). Hulle kom met bepaalde verwagtings wat deur die evangelie en die verkondiging self gewek is – verwagting op ’n bestaansverheldering of geloofsverdieping met die oog op ’n bestaansverandering – “a fundamental change to greater wholeness” (Hopper, 1987:88). Deur die kommunikatiewe handeling en liturgiese gebeure as geheel kom die hoorder of gemeente tot ’n ontmoeting met Christus en kom só tot ’n nuwe selfverstaan. ’n Nuwe selfverstaan lei tot *bestaansverandering* of *gedragsverandering* en ’n nuwe lewe in Christus.

Geloof is dus nie bloot intellektuele instemming op leerstellings of ’n willekeurige en irrasioneel emosionele verbondenheid nie, maar is ten diepste ervaring of belewenis – die ervaring dat Jesus die Christus is. Met betrekking tot religieuse ervaring wys Weima (1981:45-51) op die onderskeid tussen ekstrinsieke en intrinsieke religiositeit. Ekstrinsieke religiositeit gaan gepaard met vooroordele, waarvan daar egter geen sprake is wanneer godsdienst geïnternaliseer word tot persoonlike lewensooruiging nie. In die eerste geval is slegs sprake van ’n objektiewe, leerstellige en dikwels outoritêre geloof. In die tweede geval groei ’n mens tot ’n deurleefde geloof (en groei impliseer ook verandering). “Door de bevrijding heen zijn wij opnieuw verbonden met de nog-niet-bevrijden” (Jager, 1988:161). Hier lê die kritieke moment in die spreke oor religieuse ervaring: in die ervaring word die kognitiewe moment met die affektiewe moment verbind sodat dit saam die geloofservaring vorm. Moltmann (1988) wys ook op Schleiermacher se wesenlike bydrae om die (geloof)spreke oor God te bevry van dogmatiese bewerings en moralistiese postulate:

Nicht in den objektiven geschichtlichen Fakten, sondern im subjektiven Bewußtsein des geschichtlichen Menschen ist Gott präsent. Auf der anderen Seite befreite er [Schleiermacher] den Glauben von dogmatischen Behauptungen und moralischen Postulaten und siedelte ihn im Herzen der menschlichen Person an als inwendige ‘Gefühl der schlechthinnigen Abhängigkeit’ vom Gott (Moltmann, 1988:65-66).

Schleiermacher omskryf sy begrip *das schlechthinnige Abhängigkeitsgefühl* as responderende ervaring – ervaring wat bestaan in terme van

die menslike selfbewussyn van om totaal van God afhanklik te wees (Clements, 1987:38). Dit is dus nie 'n vae afhanklikheid nie, maar 'n *seker* afhanklikheid. Dit beteken dat die sekerheid van geloof nie in die mens self óf in die menslike handeling lê nie, maar geleë is in die lewende ontmoeting met God deur sy Gees. Hierdie ontmoeting word bepaal deur die norm van die evangelie van Jesus Christus en vind onder meer plaas deur simbolies-kommunikatiewe handeling in die erediens en die erediens self as omvattende kommunikatiewe handeling.

4. Die erediens as pneumatiese handeling: die gemeente as kommunikatiewe ruimte van die Heilige Gees.

And might not this 'something else' be the living address of the Word of God spoken and responded to in faith, which is indeed present in, experienced by, and celebrated in the liturgical act, but in no way bound to that act but bound instead to the Spirit of God? (Johnson, 1993:222).

Die bron en waarborg van alle kommunikatiewe handeling in die erediens is God self deur sy Gees. Die Heilige Gees gee aan mense die bevoegdheid en krag om in sy diens te handel. Van Ruler (1965:100; vgl. ook Van den Beek, 1996:7) betrek die relasie God-mens op die aspek van die werk van die Gees: "De Geest handelt nooit alleen, maar steeds met inschakeling van de mens, áls mens". Alle menslike kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie word deur die Gees moontlik gemaak. Die Gees maak dit moontlik, omdat die Heilige Gees die mens vryheid, verantwoordelikheid en kreatiwiteit gee. Die dinamiese erediensgebeure is dus veral pneumatiese gebeure, omdat die Heilige Gees self die kommunikator is wat egte kommunikasie moontlik maak en egte geloofsontmoeting bewerkstellig. Wanneer hierdie rol van die Heilige Gees erken word, asook die grootse kommunikatiewe moontlikhede wat daaraan ten grondslag lê, kan die kommunikasie van en deur die Heilige Gees ook nooit beperk word tot één vorm soos die rasonele, die gesproke woord en argumentvoering op kognitiewe vlak nie.

Die werking van die Gees open die ruimte vir (geloofs)ervaring en geloofsuitdrukking in en deur die geloofskommunikatiewe handeling. Die gemeente self is die kommunikatiewe ruimte van die Gees. Die gemeente as kommunikatiewe ruimte waarin die Gees lewegewend skep, getuig, lei, troos, word in die Bybel uitgedruk deur die metafoor "tempel" (vgl. McFague, 1983 wat aandui dat metaforiese taal oor God 'n getuienis is van hoe mense in die teenwoordigheid van God lewe). In die metafoor 'tempel' word die gemeente as die ruimte van God beskou – 'n geestelike huis waarin God woon (Ef. 2:19, 21-23). Met hierdie metafoor word aangedui dat God ons Vader en Jesus sy unieke Seun is. In die

geloof en op grond van die Heilige Gees kry ons aan sy kindskap deel en word kinders van God, broers en susters van Jesus Christus en van mekaar. Hierdie broers en susters kommunikeer met mekaar, omdat hulle mekaar liefhet en verstaan (vgl. Venter, 1996). Die gemeente is 'n gemeente in kommunikatiewe ko-eksistensie wat deur die Heilige Gees moontlik gemaak word.

Kommunikatiewe handeling in diens van die evangelie geskied as gebeure – die gebeure tussen God en mense en gelowiges onderling. Kommunikatiewe handeling is op ontmoeting gerig en is as sodanig ontmoetingsgebeure. Kommunikatiewe handeling is gerig op die verstaan van die werklikheid, maar ook op die verstaan van die ander en van mekaar. Deur die toewending na mekaar in liefde, in die naam van Christus en deur die werking van die Heilige Gees, kan 'n mens die eie identiteit vind en waarlik mens word. Deur die ontmoeting met God kom ons dus eers tot ware selfverstaan, omdat ons binne die gemeente, deur middel van kommunikatiewe handeling, ook ons identiteit as gelowiges vind. Die kommunikasie deur kommunikatiewe handeling is naas die kommunikasie met God, gerig op die kommunikasie van gelowiges onderling en die vorming van die geloofsgemeenskap. Die gemeenskap van gelowiges kom nie voort uit 'n algemeen menslike poging om tot onderlinge begrip te kom en handeling te koördineer nie, maar is geleë in die verbondenheid aan Christus:

De kerk als gemeenskap vindt haar oorsprong en bestemming niet in de gemeenschap die ze zelf vormt, maar in de participatie van ieder van de leden aan Christus. De deelname aan Christus vormt het fundament en het doel van de gemeenschappelijkheid en verbondenheid van de kerk. De kerk als gemeenschap bestaat bij gratie van de gemeenschap die Christus haar gratuïteit aanbied en sticht (Van der Ven, 1993:236).

In aansluiting by Habermas (1982 II:171 e.v.) se ontleding van die verhouding tussen sisteem en leefwêreld, plaas Bäumlér (1984) die gemeente op die raakvlak van maatskaplike sisteme en die daaglikse leefwêreld van die lede. Dit gaan in die kommunikatiewe handeling daarom dat die deelnemers leer om die praktyk van die handeling as die proses van die krities-konstruktiewe bemiddeling van sisteem en die leefwêreld “in die perspektief van die verwerkliking van geskenkte vryheid te begryp” (Bäumlér, 1984:53). Deur hierdie vryheid word die gemeente die “gemeente van bevrydes” (vgl. Jager, 1988 hierbo). In dié *Leitgedanke* kom tot uitdrukking dat die gemeentelêde hulle vryheid nie aan hulleself te danke het nie, maar dat dit gaan om die geskenkte vryheid wat in 'n nuwe lewe verwerklik moet word. Daarmee word tegelykertyd duidelik gestel dat ten opsigte van die begrip *gemeente van*

die bevrydes, nie slegs 'n formele onderskeid gemaak word wat maar met willekeurige inhoud gevul kan word nie, maar dat dit streng op die inhoudelike bepaling van die evangelie betrek moet word (Bäumler, 1984:43). God lê beslag op die mens se hele lewe en eis van die mens telkens opnuut bepaalde keuses – om op te staan en vanuit die nuwe lewe in vryheid te *handel*. Die kommunikatiewe handeling moet ooreenstem met die gees van liefde van Jesus Christus, naamlik vrye, gelykwaardige en toegeneë optrede: “Der Leitgedanke der Freiheit realisiert sich in bestimmten Spielregeln der Kommunikation: ‘Offenheit, Herrschaftsfreiheit, Partizipation, Solidarität’” (Bäumler, 1984:44). Hierdie wyse van kommunikasie is ook slegs moontlik onder voorwaarde van die werking van die Heilige Gees.

5. Kommunikatiewe handeling as simboliese kommunikasie – oriëntering, ekspressie, verandering en verbintenis

In de dagelijks leven verloopt het overgrote gedeelte van de bewuste communicatie via de taal. Dat daarnaast ook een belangrijk deel van de informatie die wij dagelijks verwerken via beelden verloopt, word meestal onderschat. Bedenken we echter dat ‘beeldvorming’ een belangrijk deel van ons communicatiewe handelen omvat, dan maakt alleen het begrip al duidelijk dat hier van meer dan alleen communicatie met behulp van taal sprake is (Hahn & Hoekstra, 1991:29).

Die erediens is 'n kompleks van vorme, kodes en handeling wat betekenis buite hulleself om dra en wat verlede, hede en toekoms in 'n kreatiewe spanning omsluit. Dit nooi die gemeente uit tot mee-handeling, tot duiding, tot betekenisgewing. Die simboliese kwaliteit van die erediens stel menslike kreatiwiteit by die deelnemers vry (Josuttis, 1991: 28). Kommunikatiewe handeling is dus nie bloot vorms van dialogiese kommunikasie, wat meestal op verbale vorms aangewese is nie, maar dit gaan in die kommunikatiewe handeling om die bemiddeling van veral simboliese waarhede wat juis ander vorms van mededeling ontwyk. Dit is sodoende te onderskei van die (veral kognitief-) instrumentele handeling. Die instrumentele of funksionele aspek van die erediens moet in verhouding staan met die kommunikatiewe of simboliese aspek.

In die erediens word die daarstellende, kommunikatiewe handeling van die kerk as openbare *simboliese kommunikasie* van die Christelike ervaring in die medium van Bybelse en kerklike oorlewering voltrek. As fees van die bevryding en versoening is die erediens gerig op oriëntering, uitdrukking, verbintenis (versekering of bevestiging) en vernuwing van die geloof (Cornehl, 1974:460; 1979:186). Die geloof bied *oriëntering*, naamlik die teenwoordigheid en werksaamheid van die Drie-

enige God, waarsonder geen sinvolle, doelgerigte handeling moontlik is nie. Die erediens bied die moontlikheid tot die openlike daarstelling van hierdie oriënteringswete deur die “simboliese Representation, dramatiese Inszenierung und verbindliche Interpretation” (Cornehl, 1979:181-82). Dit is belangrik om op hierdie verbintenis te let: simboliese representasie, dramatiese uitbeelding en gehoorsame of bindende interpretasie. Dit is begrippe wat van mekaar onderskei kan word, maar wat nie geskei kan word nie. In die erediens vorm dié aspekte ’n sterk verbinding, want deur die dramatiese uitbeelding of kommunikatiewe handeling vind simboliese uitdrukking plaas. Hierdie handeling of uitdrukking vra om bindende interpretasie of bevestiging, met ander woorde verdere (simboliese) handeling of gestaltegewing wat onder meer ook die etiese handeling insluit.

Deur die *geloofsuitdrukking* kan gevoelens, verlange, angste en wense geartikuleer word. Die gelowiges kom met hul klag, hul protes, hul rou, maar ook met hul vreugde, hul geluk, hul dank, hul lof, hul bevryding (vgl. Bäuml, 1984). “Gottesdienst als Feier der Befreiung reklamiert eine für die Bewahrung der Humanität in der Arbeitsgesellschaft unverzichtbare, allgemeine Relevanz” (Cornehl, 1974:462). Liturgie as uitdrukkingshandeling vrywaar die erediens van die moment van ondoelmatigheid. In die deurwerk van grondliggende negatiwiteit soos leed, skuld en dood, volg *bevestiging* of *verbintenis*. Versekering, versoening en *vernuwing* gebeur in die voltrekking van die eredienshandeling. So gebeur dit dat ervarings en verwagtings handelend en singewend tot gestalte gebring en daarmee *deelname* en *medevoltrekking* bewerkstellig word.

Gestaltegewing (vgl. ook Hahn & Hoeksra, 1991) is dus ook ’n sleutelbegrip ten opsigte van die doelstelling en gevolg van die kommunikatiewe handeling: die kommunikatiewe handeling wil die teenwoordige betrek en tot deelnemer maak in die proses van simboliese en konkrete betekenisgewing. Deur die kommunikatiewe handeling word geloof en die geloofstradisie gekommunikeer en so vind bestaansverandering én gedragsverandering plaas. Groei in die geloofsgemeenskap in, vind juis as gevolg van (simboliese) meedoen plaas. Dit gaan dus om veel meer as die “blote” hoor of nasê van ’n saak. In en deur die kommunikatiewe handeling word passiwiteit oorkom, en medehandeling in gehoorsaamheid, asook oortuigde toewyding (*commitment*) aan die evangelie van Jesus Christus bewerk.

Ritual *participation* ... does not merely present the tradition; it *enacts* it. It claims not merely one’s attention but one’s *commitment*. It is *self-involving*. In *participating*, one gives oneself over to the con-

ventions of a given community, adopting and appropriating the values, the myth, the *Weltanschauung* embodied in the rite. In ritual, above all, one *appropriates* the tradition in condensed, symbolic form ... (Searle, 1991:224 – my kursiverings – EK).

Die erediens as kommunikatiewe handeling is dus gerig op die simboliese kommunikasie van die Christelike geloof. In die erediens vind oriëntering plaas in dié sin dat die teenwoordiges gelei word tot reflektiewe nadenke en selfrefleksie: die eie identiteit en geloofsidentiteit moet bepaal en georiënteer word ooreenkomstig die Waarheid wat teenwoordig is – wat “aan die woord is” en wat die *grond* vir die samekoms vorm. Die erediens is dus nie maar ’n samekoms van mense met dieselfde belange of belangstellings nie. In die erediens kom die gans andere gemeenskap saam – dit is die geloofsgemeenskap wie se saamwees gegrond is in God Drie-enig en wie se samekoms gerig is op God Drie-enig. Die grond en rigtingwyser, die *oriënteringspunt*, is God Drie-enig.

Die oriënteringspunt, God Drie-enig, kom op ’n verskeidenheid wyses tot uitdrukking. Hy kom in die erediens tot uitdrukking deur middel van die woorde en handeling van die liturje en gelowiges wat *doen*. Die moontlike uitdrukkingskrag (verhoogde spreke) is egter juis in die *meerwaarde* van hierdie menslike woorde en handeling geleë (vgl. Schleiermacher, 1983 [1850] voorafgaande). Deur die simboliseringswaarde of uitdrukkingswaarde van alle kommunikatiewe handelings (sang, spreke, visuele uitbeeldings, fisieke handelings en dies meer) kom God tot uitdrukking. Die gelowiges kom egter self ook tot uitdrukking – hulle gee uitdrukking aan hulle geloof, en hulle gee ook self-ekspressie deur simboliese handeling. Die eie identiteit, die geloofsidentiteit word dus *tot uitdrukking gebring*. Deur die werking van God se uitdrukkingskrag én gelowiges se self-ekspressie kom hulle tot selfherkenning en tot nuwe selfverstaan. Hierdie selfherkenning dwing die gelowige tot *verandering en vernuwing*, tot *heroriëntering* in die lig van die oriënteringspunt, God. So word daar tot nuwe geloofsverstaan gekom en vind ook identiteitsverandering plaas. Dit lei tot nuwe geloofsuitdrukking. Die gelowige word voortdurend omvorm en nuut gevorm deur God wat Homself tot uitdrukking bring – God wat deur die kommunikatiewe handeling in die erediens en die kommunikatiewe handeling van die erediens werk. Ons glo dat hierdie werksaamheid deur die Heilige Gees plaasvind. So word alle menslike handeling oorstyg, verkry dit meerwaarde, en word die simboliese handeling ware *geloofshandeling*, *kommunikatiewe handeling*.

6. Samevatting

Die aktiewe moment van die erediens lê in die simboliseringsmoment waar die handeling buite hulleself om betekenis verkry. Dit genereer die simboliseringsekwens wat wêreld buite sigself betrek. Deur die kommunikatiewe handeling word die teenwoordiges in die erediens uitgenooi tot medehandeling, deelname en geloofsuitdrukking. Die handeling nooi die gemeente uit tot duiding, tot betekenisgewing. Deur konkrete deelname kan die deelnemer werklik kommunikeer, hom/ haarself *oriënteer, uitdruk*, en deur die deelname aan die handeling, ook *verander* word. So word die deelnemer gelowige, en word die gelowiges omvormde gelowiges. Deelname aan geloofshandeling is dus meer as nadenke oor 'n godsdiens of 'n geloof. Deelname vorm geloof en vereis gedragsverandering, nuwe *geloofsgedrag* en voortgaande *geloofshandeling*. Deelname aan die simboliese daarstelling en handelende uitbeelding verg verbintenis (*commitment*) en lei tot toe-eiening en bevestiging van die geloof.

Dit blyk dus onteenseglik dat gewaak moet word teen passiwiteit en stagnasie in die erediens. Taal, musiek en ander uitdrukkingsvorme moet op 'n kreatiewe wyse aan die gelowiges gebied word sodat hulle tot aktiewe deelname en simboliese ekspressie uitgenooi en aangespoor word. Omdat deelnemers in die erediens voortdurend tot nuwe verstaan, nuwe selfverstaan en gedragsverandering in die lig van God se werklikheid moet kom, behoort nuwe en vernuwende vorme van handeling as kreatiewe uitdrukkingsmiddele wat aktiewe deelname, verbintenis en toewyding verg, voortdurend ondersoek te word. Sinvolle liturgiese vernuwing mag dus nie geïgnoreer word nie. Daar moet egter steeds gewaak word teen handeling wat so eksplisiet raak en so aan die alledaagse geïntereerd is dat die simboliese meerwaarde ontbreek of verlore gaan. Alle menslike handeling, ook dié van die erediens, is sinloos en rigtingloos sonder dié oriënteringspunt, dié lig waarmee ons deurstraal moet word ten einde tot nuwe verstaan en nuwe selfverstaan te kom en waarop ons ons voortdurend biddend moet rig:

Veni, veni, o Oriens; solare nos adveniens ...

O kom, o kom, o Dag wat breek, om lig in ons nou aan te steek.

Verby is nagte sonder moed, want in die ooste skyn u gloed ...

(Liedboek van die Kerk, 2001:318).

Bibliografie

- BÄUMLER, C. 1984. Kommunikative Gemeindepraxis: Eine Untersuchung ihrer Bedingungen und Möglichkeiten. München : Kaiser.
- CLEMENTS, K.W. 1987. Friedrich Schleiermacher: Pioneer of modern theology. London : Collins.

- CORNEHL, P. 1974. Gottesdienst. (In Klostermann, F. & Zerfass, R. Praktische Theologie heute. München : Kaiser. p. 447-465.)
- CORNEHL, P. 1979. Theorie des Gottesdienstes – ein Prospekt. *Theologische Quartalschrift*, 159:179-196.
- DINGEMANS, G.D.J. 1991. Als hoorder onder de hoorders: Hermeneutische homiletiek. Kampen : Kok.
- FIRET, J. 1987. Spreken als een leerling. Praktisch-theologische opstellen. Kampen : Kok.
- HABERMAS, J. 1982. Theorie des kommunikativen Handelns I & II. Frankfurt : Suhrkamp.
- HAHN, J.G. & HOEKSTRA, H. 1991. Een gesprek over film en televisie: over de theorie en de praktijk van 'het mediagesprek'. Kampen : Kok.
- HEITINK, G. 1993. Praktische Theologie: geschiedenis, theorie, handelingsvelden. Kampen : Kok.
- HOPPER, J. 1987. Understanding modern theology II: Reinterpreting Christian faith for changing worlds. Philadelphia : Fortress.
- JAGER, O. 1988. De verbeelding aan het woord. Pleidooi voor een dichterlijker en zakelijker spreken over God. Baarn : Ten Have.
- JOHNSON, M. 1993. Liturgy and theology. (In Bradshaw, P. & Spinks, B., eds. Liturgy in dialogue. London : SPCK. p. 202-225.)
- JOSUTTIS, M. 1991. Der Weg in das Leben: Eine Einführung in den Gottesdienst auf verhaltenswissenschaftlicher Grundlage. München : Kaiser.
- KLOPPERS, E.C. 2001. O kom, o kom, Immanuel. (In Liedboek van die Kerk. Kaapstad : NG Kerk-Uitgewers. Lied 318.)
- LADRIERE, J. 1973. Die Sprache des Gottesdienstes. Die Performativität der Liturgiesprache. *Concilium*, 9:110-125.
- LIEDBOEK VAN DIE KERK. 2001. Kaapstad : NG Kerk-Uitgewers.
- MCFAGUE, S. 1983. Metaphorical theology: models of God in religious language. London : SCM.
- MOLTMANN, J. 1988. Was ist Theologie heute? Zwei Beiträge zu ihrer Vergegenwärtigung. Basel : Herder.
- PIETERSE, H.J.C. 1993. Praktiese teologie as kommunikatiewe handelingsteorie. Pretoria : RGN-Uitgewers.
- RICOEUR, P. 1991. Tekst en betekenis. Opstellen over der interpretatie van literatuur. Baarn : Ten Have.
- SCHLEIERMACHER, F.D.E. 1983 [1826/27]. Christliche Sittenlehre. Einleitung. Hrg. von Peiter, H. Stuttgart : Kohlhammer.
- SCHLEIERMACHER, F.D.E. 1983 [1850]. Die praktische Theologie nach den Grundsätzen der evangelischen Kirche. Berlin : Kohlhammer.
- SEARLE, M. 1991. Two liturgical traditions: Looking to the future. (In Bradshaw, P.F. & Hoffman, L.A., eds. The changing face of Jewish and Christian worship in North America. Notre Dame : University of Notre Dame Press. p. 221-243.)
- VAN DER VEN, J. 1993. Ecclesiology in context. Kampen : Kok.
- VAN DEN BEEK, A. 1996. Spiritualiteit: Een must voor theologen? *Gereformeerde Theologische Tijdschrift*, 96(1):3-10.
- VAN RULER, A.A. 1965. Reformatorische opmerkingen in de ontmoeting met Rome. Hilversum : Gooi & Sticht.
- VENTER, C. 1996. Uitkringende liefdesbetoon. Kommunikatiewe handelinge in diens van die onderlinge liefdesgemeenskap in die kerk. Pretoria : RGN-Uitgewers.
- WEIMA, J. 1981. Reiken naar oneindigheid. Inleiding tot de psychologie van de religieuze ervaring. Baarn : Ten Have Weima.

WOLTERSTORFF, N. 1992. The Reformed liturgy. (In McKim, D.J., ed. Major themes in the Reformed tradition. Grand Rapids : Eerdmans. p. 273-304.)

Kernbegrippe:

erediens
geloofsuitdrukking
kommunikatiewe handeling
oriëntering
simboliese kommunikasie
verbintenis

Key concepts:

commitment
communicative actions
expression of faith
orientation
symbolic communication
worship service

